

TARVUZNING BIOLOGIK XUSUSIYATLARI, SELEKSIYASI VA YANGI NAVLAR YARATISH USULLARI**Z.Sh.Mavlonov***Sabzavot, Poliz ekinlari va Kartoshkachilik ilmiy-tadqiqot**Instituti Navoiy ilmiy tajriba stantsiyasining**Sabzavot va Poliz ekinlarining seleksiyasi bo'lim boshlig'i.***Esanov Farhod Farmonovich***Sabzavot, Poliz ekinlari va Kartoshkachilik ilmiy-tadqiqot institutining Navoiy ilmiy**tajriba stantsiyasi direktori***Nazarov Nizomjon Nazirjon o'g'li***Sabzavot, Poliz ekinlari va Kartoshkachilik ilmiy-tadqiqot institutining Navoiy ilmiy**tajriba stantsiyasi ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha direktor o'rinbosari***MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received: 14.11.2025**Revised: 15.11.2025**Accepted: 16.11.2025***KALIT SO'ZLAR:***Tarvuz,
qovoqdoshlar,
biologik xususiyatlar,
barg, gul, seleksiya,
nav, urug',
hosildorlik.**Tarvuz (*Citrullus lanatus*) seleksiyasi – mavjud navlar xususiyatlarini yaxshilash, yangi yuqori hosildor, kasalliklarga chidamli va sifatli mevalar beruvchi navlarni yaratish jarayonidir. O'zbekiston sharoitida tarvuz seleksiyasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini samarali yetishtirish va eksport salohiyatini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Maqola davomida tarvuz seleksiyasining asosiy usullari, nav yaratish jarayoni va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.*

Tarvuz (*Citrullus lanatus*) — qovoqdoshlar oilasiga mansub bir yillik o'simlik bo'lib, uning vatani Afrika hisoblanadi. Bugungi kunda tarvuz dunyoning ko'plab mamlakatlarida, jumladan O'zbekistonda ham keng ekiladi. Tarvuzning biologik xususiyatlari va oziqaviy tarkibini o'rganish sog'lom oziqlanish va qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirish uchun

muhimdir. Barglari yirik, bo'lingan, gulli o'simliklar bir jinsli bo'lib, hasharotlar yordamida changlanadi. Mevasi botanik jihatdan rezavor meva emas, balki qattiq po'stli, suvli meva — peponid hisoblanadi. Tarvuz mevasi 90–92% suv, 6–8% shakar, 0.5% oqsil, shuningdek, A, C, B guruh vitaminlari va temir, magniy, kaliy kabi minerallarni o'z ichiga oladi. Tarvuz o'simligi kuchli ildiz tizimiga ega bo'lib, ildizlar 1 metrgacha chuqurlikka kiradi. Poyasi yerda sudraluvchi, uzunligi 2–3 metr ga yetadi.

Tarvuz inson organizmida suyuqlik muvozanatini saqlaydi, yurak faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi va jigar faoliyatini yaxshilaydi. Likopin moddasining mavjudligi uni antioksidant xususiyatli mahsulot sifatida ajratib turadi. Tarvuz urug'lari ham foydali yog'lar va oqsillarga boy bo'lib, xalq tabobatida siydik haydovchi vosita sifatida ishlatiladi.

Tarvuz seleksiyasida ikki asosiy yo'nalish mavjud: klassik seleksiya va zamonaviy biotexnologik usullar. Klassik seleksiya urug', kesim va hosil tanlash asosida amalga oshiriladi. Masalan, yuqori shirinlik, katta o'lcham va kasalliklarga chidamlilik kabi xususiyatlarga ega mevalar tanlanadi. Ushbu navlarni bir necha avlod davomida o'stirib, stabil xususiyatlarni saqlash orqali yangi navlar yaratiladi. Zamonaviy yondashuvlar orasida genetik modifikatsiya va molekulyar belgilovchi markerlar orqali tezkor seleksiya mavjud. Marker yordamida zarur genlarni aniqlash va ularni kelajak avlodga yetkazish imkoniyati seleksiya jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi. Shuningdek, o'zbek seleksiya institutlari tomonidan 'Barkhat', 'Samarqand 1', 'Qizil olmos' kabi yuqori sifatli navlar yaratilgan, ularning o'rtacha hosildorligi 35–45 t/ga ga yetadi.

Xulosa

Tarvuzning biologik xususiyatlari uni issiq va qurg'oqchil sharoitga moslashtirilgan o'simlik sifatida tavsiflaydi. Oziqaviy jihatdan esa u inson salomatligi uchun foydali mikroelement va vitaminlarga boydir. Tarvuzning biologik va kimyoviy tarkibini chuqur o'rganish, yangi navlarni yaratishda va sog'lom oziqlanish dasturlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, tarvuz seleksiyasi nafaqat yuqori hosildorlik va sifatni ta'minlaydi, balki kasalliklarga chidamli va ekologik jihatdan barqaror navlar yaratish imkonini beradi. Klassik seleksiya usullari va zamonaviy biotexnologik yondashuvlarni uyg'unlashtirish orqali O'zbekiston sharoitida tarvuz yetishtirish samaradorligini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Agrobank” 100 kitob to’plam. 16- kitob. Qovun va tarvuz yetishtirish. – Toshkent : Tasvir, 2022.29-37b.
2. Abdullayev, A., & Tursunov, M. (2020). O‘zbekiston sharoitida tarvuz va qovun navlarini yetishtirish texnologiyasi. Tashkent: Qishloq xo‘jaligi nashriyoti.
3. Karimov, S. (2018). Poliz ekinlari agrotexnikasi. Tashkent: Fan va texnika.
4. Hakimov R.A., Hakimov A.S., Toshmuhammedov A.A. Sabzavot-poliz ekinlarida urug‘chilik. Toshkent, 2003. – 144 bet.
5. Balashev N.N. “Polizchilik” Toshkent, 1975. b 17-25, 98-99.
6. Bo‘riev X.Ch., Ashurmetov O.A Poliz ekinlari biologiyasi va etishtirish texnologiyasi Toshkent–2000. 31-34-b.
7. Alimuhammedov S.S., Xoldorov M.U. O‘g‘itlash preparatlarining qovun va tarvuz urug‘larining unib chiqishiga ta’siri. “Respublikada sabzavot, poliz va kartoshkachilikni rivojlantirishning istiqbollari, muammolari va yechimlari” Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. Toshkent, 2019. – B. 375–379.